

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

Уредник

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

Editor
Academician
MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

“SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ

БИЉАНА ВУЧЕТИЋ*

А п с т р а к т. – Циљ рада је да прикаже делатност америчког Црвеног крста у Србији, Солуну и околини Битоља за време и непосредно после завршетка Првог светског рата. У раду се, на основу необјављене и објављене архивске грађе Националног архива у Вашингтону и оновремене периодике, даје хронолошки преглед активности Америчког Црвеног крста у пружању помоћи српском народу. Истакнута је важност континуитета тих активности, односно непрекидног присуства америчких хуманитараца уз српску војску и цивилно становништво током рата и у послератној обнови ратом разрушене Србије.

Кључне речи: Амерички Црвени крст, Комисија за Србију, САД, Србија, Први светски рат, хуманитарни рад

Амерички државни секретар Вилијам Џенингс Брајан се већ у првим данима рата договорио са руководством Америчког удружења Црвеног крста (АЦК) да се организује медицинска помоћ за болесне и рањене војнике свих зараћених страна, што је било у складу са прокламованом неутралношћу. При том је свим америчким конзуларним и дипломатским представницима препоручио да Америчком удружењу Црвеног крста пруже искрену подршку. У јесен 1914. године, председник Вилсон је предложио да се део федералних средстава преусмери Америчком удружењу Црвеног крста за помоћ цивилном становништву. Узимајући у обзир да Женевска конвенција није помињала помоћ цивилима, већ само рањеним војницима, Сједињене Америчке Државе су морале да воде рачуна да не буду оптужене за пристрасност, и тиме изгубе неутралност.¹ Непуна три месеца после Сарајевског атентата Стејт департмент (enl. United States Department of State) је послао добровољне медицинске мисије у зараћена подручја, показујући америчку забринутост за хуманитарну ситуацију у Европи.

Од јесени 1914. године АЦК је у Србији имао три медицинске јединице, а током 1915. године, у сарадњи са Рокфелеровом фондацијом, упутио је Санитарну комисију – групу од дванаест санитарних инжињера и лекара под

* Историјски институт, имејл: biljana.vucetic@iib.ac.rs

¹ J. F. Irwin, „Making the World Safe. The American Red Cross and Nation’s Humanitarian Awakening”, *Oxford University Press* 2013, 57.

вођством доктора Ричарда Стронга, а потом Едварда Стјуарта, који су радили на сузбијању епидемије тифуса.² Инвазија Централних сила је зауставила рад америчке комисије, па је у децембру 1915. један број чланова евакуисан, док су се други још неко време задржали у Србији где су се придружили особљу болница, радећи на прихватању и збрињавању великог броја рањеника. У децембру 1915, у извештају Стејт департменту под насловом *Distress in Serbia and Macedonia* амерички хуманитарци су указали на претећу хуманитарну катастрофу.³ Др Стенли Озборн, Чарлс Фокс и Ричард Шеленс су у детаљном извештају желели да укажу на чињеницу да је читава територија Србије окупирана.⁴ Железничке везе су биле у прекиду, па чак и она најважнија, која је спајала Србију са Солуном. Пuteви су се налазили у изузетно лошем стању, толико да је снабдевање бугарске војске у Македонији било немогуће, па су бугарске окупационе власти реквирирале храну од домаћег становништва. Велики проблем су представљале избеглице: хиљаде жена и деце који су главом без обзира напустили северну Србију и стигли у Ниш и Скопље. Бугарске службене власти у Скопљу су чиниле све да им погоршају ионако тежак положај. Амерички хуманитарци су предложили да се, чим проради пруга од Софије до Ниша, организују дистрибутивни центри за снабдевање, јер је у окупираној земљи владала велика потреба за брашном, шећером, обућом, одећом, ђебадима и лековима, првенствено кинином.⁵

Службеници Стејт департмента, амерички амбасадори у Бечу, Риму, Букурешту и дипломатски агент у Софији интензивно су радили на томе да окупационе власти дозволе АЦК несметан рад у Србији. Волтер Пејд, амерички амбасадор у Британији је сумњао да се становништву у Србији може непосредно помоћи, јер није постојала мрежа за снабдевање. Као при-

² Издвајамо неке од радова који се баве делатношћу Америчког Црвеног крста (даље: АЦК) у Србији за време Првог светског рата: У. Остојић-Фејић, „Америчка хуманитарна делатност у Србији током Првог светског рата”, *Историјски часопис* 39 (1992) 199–205; У. Остојић-Фејић, *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*, Београд, 1994, 65–78; Ж. Вуковић, *Савезничке медицинске мисије у Србији*, 1915, Београд, 2004; В. Антић, Ж. Вуковић, А. Недок, Б. Поповић, „Стране војне и добротворне медицинске мисије у Србији 1914 – 1915 године”, *Зборник Српски војни санитет 1914–1915. године*, Београд, 2010, 265–306; I. Duraković, „Serbia as a Health Threat to Europe: The Wartime Typhus Epidemic, 1914–1915”, у: *Other fronts, other wars? First World War studies on the eve of the centennial*, ed. Joachim Bürgschwentner et al, Leiden, 2014, 259–279; Б. Вучетић, „*Sestrar Americana* – америчке медицинске сестре у Србији у Првом светском рату”, *Историјски часопис* 67 (2018) 339–356.

³ *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Serbia and to Political Relations Between the United States and Serbia 1910–29*, M–357, Microfilm Roll 2, series 872.48, National Archives and Records Administration, Washington (даље: *Records of the Department of State*) 872.48/29, L. Einstein – R. Lansing, Sofia 25. 12. 1915.

⁴ О активностима др Озборна и његових колега из Санитарне комисије в. Б. Вучетић, „Стенли Харт Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године”, *Глас CDXXVIII САНУ, Одељење историјских наука*, књ. 18 (2018) 461–475.

⁵ *Records of the Department of State*, 872.48/29, R. Schellens, C. Fox, *Distress in Serbia and Macedonia*, December 1915.

мер навео је случај Белгије, где су и поред великог броја добро организованих америчких волонтера, Немци одузели храну намењену становништву. Снабдевање Србије могло је релативно лако да се реши куповином и превозом брашна из Румуније. Ипак, Пејџ је упозоравао да се ресурси јако брзо исцрпе, и да су сав новац и залихе хране који су у САД сакупљени од почетка рата Белгијанцима трајали свега три недеље.⁶

После продора Централних сила у Србију, представник АЦК Едвард Стјуарт се са члановима своје комисије пребацио у Бугарску где је желео да настави рад са српским избеглицама.⁷ Будући да бугарска влада то није дозволила, Стјуарт је са својим тимом понудио помоћ становништву северне Србије под аустроугарском окупацијом.⁸ Аустроугарска влада је прихватила његову понуду у јануару 1916, и већ следећег месеца, уз помоћ амбасадора Вопицке, Стјуарт је купио храну у Румунији. Товар је транспортовао баржама Дунавом до Београда, где се обављала дистрибуција становништву. Американци нису добили дозволу да у Београду расподеле сву помоћ која је припремљена у Румунији, већ је она ограничена на десет вагона.⁹ Американци су, уз писмену потврду и обавезно присуство официра Војно генералног гувернмана, предавали залихе аустријском београдском грађанском комитету, који је био задужен за даљу расподелу.¹⁰

Са своје стране, такође у фебруару 1916. године, српска влада је затражила да се амерички лекар Едвард Рајан именује за шефа хуманитарне мисије АЦК у Србији.¹¹ Како је јавио Џорџ Лорилард, амерички отправник полова на Крфу, српска влада је званично замолила владу САД да од Аустрије, Немачке и Бугарске затражи дозволу за рад добротворних организација и дистрибуцију помоћи у Србији.¹² Едвард Стјуарт је тек последњег дана маја 1916. потписао са Војним генералним гувернером у Београду два споразума о проширењу надлежности Америчког удружења Црвеног крста. У оквиру једног, аустроугарске власти су прихватиле др Едварда Рајана за представ-

⁶ *Ibid*, 872.48/28, W.H.Page – R.Lansing, London, January 24, 1916.

⁷ „Dr Stuart Goes to Sofia: Seeks to Help Starving”, *Chicago Tribune*, December 24, 1915, 2.

⁸ U. Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija*, 66–67.

⁹ *Records of the Department of State*, 872.48/54, R. Lansing – C.Vopicka, March 13, 1916; F. Penfield – R. Lansing, Vienna, March 6, 1916; U. Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija*, 66.

¹⁰ У Београду су аустроугарске окупационе власти формирале Општински одбор града Београда, састављен од познатих аустрофила, Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 2015², 307.

¹¹ Набројићемо само неке од радова који се баве улогом доктора Едварда Рајана: В. Антић, „Др Едвард В. Рајан: лекар спасилац Београда”, у: *800 година српске медицине*, Зборник радова 15. Студеничке академије, Београд 2011, 171–179; Н. Петровић, „Трагом докумен(а)та. Сведочење о др Едварду Рајану”, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, год. VIII, број 8, 2016; Р. Дамјановић, *Др Едвард В. Рајан: сџасилац Београда*, Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2017.

¹² *Records of the Department of State*, 872.48/39, Droppers – R. Lansing, Athens, February 22, 1916; *Ibid*, 872.48/47, N. Page – R. Lansing, Rome, 6. 3. 1916; *Ibid*, R. Lansing – F. Penfield, 13. 4. 1916.

ника мисије са овлашћењима да путује у унутрашњост Србије и врши надзор над расподелом помоћи.¹³

Луис Ајнстин, амерички отправник послова у Софији, упорно је покушавао да од бугарске владе добије дозволу за пружање хуманитарне помоћи Србији. Физички злостављани, нередовно храњени и без одговарајуће одеће, српски ратни заробљеници у Бугарској су се налазили у врло лошем стању. Није се знало ни колико их је у заточеништву, а процене су се кретале од двадесет до осамдесет хиљада. „Сврха оваквог поступања бугарске владе према српском становништву је нажалост намерна и мало је наде да се било шта може урадити на ширем плану да се отклони њихова велика несрећа”, писао је Ајнстин, предлажући да се покуша нека акција преко Црвеног крста Швајцарске.¹⁴ Убрзо је постало јасно да је амерички дипломата био у праву, јер се бугарска влада захвалила страним хуманитарним организацијама на понуђеној помоћи за становништво у окупираној Србији, уз истицање да је за дистрибуцију помоћи једини надлежан Биро за ратне заробљенике Црвеног крста Бугарске.¹⁵ Српски посланик у Берну, Славко Грујић, се током 1916. године упустио у живу дипломатску активност за формирање заједничког одбора АЦК и швајцарског Комитета за помоћ Србима из Женева. Његова настојања нису у потпуности уродила плодом. Америчке хуманитарне организације су само неколико пута искористиле канале за контакте са Србијом преко Швајцарске.¹⁶

Током лета и јесени 1916, у Београд је пристигло 318 тавара хуманитарне помоћи, коју је америчка комисија прослеђивала према договору са аустроугарским властима. Рад се обављао несметано све до уласка Румуније у рат, када више није било могућа куповина и транспорт жита. На срећу, велика количина залиха је сакупљена у Београду, па је расподела хране била могућа још извесно време. Када је цео посао око расподеле завршен, америчком амбасадору у Бечу била је уручена *note verbale*, којом је аустроугарска влада позвала Америчко удружење Црвеног крста да оконча своје активности и напусти Србију најдаље до 1. јануара 1917. године.¹⁷ Свим хуманитарцима, како савезницима, тако и неутралним владама, није био јасан став Немачке и Аустроугарске по питању помоћи. Владе Централних сила никада нису дале јасна обавештења и дозволе за хуманитарни рад. Британска влада је чак била против слања хране из Румуније у Србију, јер су се на тај начин олакшавале обавезе окупатора према покороном становништву.¹⁸

¹³ *Ibid*, 872.48/90, F. Penfield – R. Lansing, Vienna 19. 6. 1916; U. Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija*, 67.

¹⁴ *Ibid*, 872.48/80, L. Ainstein – R. Lansing, Sofia 17. 4. 1916.

¹⁵ *Ibid*, Roll 3, 872.48/81, L. Ainstein – R. Lansing, Sofia 21. 4. 1916.

¹⁶ U. Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija*, 69.

¹⁷ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1916. Supplement, The World War*, Washington 1929, (даље: *FRUS*), File No. 811.142/1848, F. Penfield – R. Lansing, Vienna, November 25, 1916, doc. 1211.

¹⁸ *Records of the Department of State, 872.48/95, N. Page – R. Lansing, London 22. 7. 1916.*

Бројке кажу да је у периоду од 7. септембра 1914. до 1. априла 1916, Америчко удружење Црвеног крста упутило 35 пошиљки са 14.427 пакета Србији. Укупна вредност купљених и донираних потрепштина износила је 238.203 долара, што је сума еквивалентна данашњим 5 милиона долара.¹⁹ У хуманитарни рад у Србији била је укључена и Рокфелерова фондација, чији је представник Ворвик Грин у лето 1916. боравио у Београду да се на лицу места обавести о ситуацији. Према проценама АЦК, Србији је било потребно четрдесет хиљада долара на месечном нивоу, па је Рокфелерова фондација, односно Рокфелерова комисија за потпору позвана да дотира половину те суме.²⁰

Приморан да напусти Србију, штаб АЦК се пребацио у Солун, где је обезбеђивао храну, смештај и медицинску помоћ хиљадама српских војника и избеглица. У солунском предграђу постављени су бројни шатори поред којих су организоване кантине, бараке, болнице и диспанзери. Од почетка 1917. на чело Комисије за Србију (American Red Cross Commission for Relief of Serbia) постављен је доктор Едвард Рајан. Потрепштине су путовале из Америке преко Марсеја до Солуна, али је активност подморница у Медитерану правила велике проблеме. Зачудо, сплет околности ишао је на руку доктору Рајану. Тегљач *Цезар*, на коме се налазила хуманитарна помоћ Јерменско-сиријског потпорног комитета из Америке, био је приморан да пристане у Александрији, па је АЦК одмах откупио драгоцен терет и послао га у Солун. Тиме је др Рајан решио најхитнији проблем, обезбедивши редовно следовање храном за српске избеглице у северној Грчкој и становништво Битоља који се налазио под контролом савезника.²¹ Од новембра 1916, под српском контролом се налазио само узак појас земље око Битоља, са неких педесетак села, која су била темељно опљачкана. У селима је у великој беди боравило око 50.000 стараца, жена и деце. Ту су их у лето 1917. затекли радници АЦК, како обитавају у подрумима, стајама, црквама и џамијама, изложени глади и болестима.²²

Непосредно по уласку САД у рат, крајем априла 1917. године председник Вилсон је именовао седмочлани Ратни савет АЦК, које су чинили водећи индустријалци и бизнисмени, предвођени Хенријем Дејвисоном, успешним банкарком и финансијским и пословним стручњаком са Вол Стрита.²³ Ратни савет је предузео енергичнији потпорни рад са цивилним становништвом у двадесет пет земаља. Руководство Америчког удружења Црвеног крста схватало је да ситуација у Србији представља један од најозбиљнијих хума-

¹⁹ Maj. Gen. Arthur Murray, *Nineteen Months' Foreign Relief*, American Red Cross Shipments from September 7, 1914, to April 1, 1916. An Official Statement, The American Red Cross magazine, v. 11 (1916), 197; *European War relief, Annual report*, The American National Red Cross, Washington, 13. December 1916, 17.

²⁰ *Records of the Department of State*, 872.48/101, J. D. Greene – State Department, 9. 8. 1916.

²¹ *Annual report for the Year Ended June 30, 1918*, The American National Red Cross, Washington, 15 February 1919, 137.

²² Henry P. Davison, *The American Red Cross in the Great War*, New York 1919, 256.

²³ J. F. Irwin, *Making the World Safe*, 74.

нитарних проблема у Европи. Према подацима АЦК, око 150.000 српских ратних заробљеника се налазило у затворима и логорима Централних сила. Такође, постојали су и подаци о 30.000 људи које су бугарски окупатори депортовали у Малу Азију.²⁴

У августу 1917. године, Америчко удружење Црвеног крста послало је пету по реду Комисију за помоћ Србији, на чијем челу се налазио Корденио Арнолд Северанс, адвокат из Минесоте.²⁵ Главни циљ Северансове комисије било је остварење пројекта култивисања мочварне земље око Битоља. План је подразумевао да се под надзором америчких пољопривредних стручњака и употребом најмодерније опреме изврши мелиорација на 8500 хектара. Северанс је предложио да се на 4000 хектара посеје овас, на 3500 хектара кукуруз, а да се остатак обрадиве површине издели на мање парцеле под јечмом, кромпиром, блитвом, луком, сочивом, парадајзом, купусом и пасуљем. У децембру 1917, АЦК је издвојио суму од 244.438 долара за српске избеглице у Битољу и околини.²⁶ Новчана помоћ била је усмерена управо на култивисање земље, с циљем да избеглицама омогући да се сами прехрањују. Пројекат у Битољу био је изузетно значајан, јер не само да је обезбеђивао запослење и економску независност хиљадама избеглица, већ и смањење тонаже хуманитарне помоћи у храни, на чији рачун би се повећале пошिल्ке медицинских средстава и опреме за војску.²⁷

Убрзо пошто је стигао на Балкан, Корденио Северанс је схватио потребу за женама лекарима, и предложио АЦК да то питање размотри. Тако су америчке лекарке др Реџина Флад Кис и др Франсис Флад добиле могућност да крајем 1917. оснују Болницу америчких жена у Водени, и доцније у Битољу.²⁸ Северанс се заложио да се из средстава Америчког удружења Црвеног крста издвоји сума од 14.400 долара за једногодишњу специјализацију 40 српских студената пулмологије и стоматологије у Швајцарској, истичући да су страшне тешкоће које су издржали српски народ и његова војска довеле до ескалације туберкулозе.²⁹ За српске војнике су организоване радионица

²⁴ „Red Cross Commission for Relief of Serbia”, *The Red Cross bulletin*. Vol. 1, No.13, August 30, 1917, 1.

²⁵ Корденио Арнолд Северанс (Cordenio Arnold Severance, 1862–1925) имао је сјајну правничку каријеру у Минесоти. У Првом светском рату је искористио своју енергију у служби Америчког удружења Црвеног крста на Балкану. Као заступник Карнегијеве фондације, након рата је учествовао у договорима за изградњу Универзитетске библиотеке у Београду; Nadine Akhund, „The work of the Carnegie Endowment in the Balkans after World War One: The University Library of Belgrade”, 1919–1926, *Infotheca*. Vol. 12, No. 1 (August 2011), 1–21.

²⁶ Данас би то био износ од око 4.400.000 долара.

²⁷ „A Quarter of a Million for Serbia”, *The Red Cross bulletin*. Vol. 2, No. 1, January 1, 1918, 3.

²⁸ Чланице Медицинске женске националне асоцијације су у јуну 1917. године основале Комитет за ратну службу, са циљем да региструју све жене које се баве медицинском професијом, сакупе средства и осмисле планове за службу у Европи. Комитет се назвао Америчке женске болнице, по угледу на Шкотске женске болнице. Америчке женске болнице имале су двојак циљ – медицинску негу унесрећених и усавршавање жена у медицинској професији.

²⁹ „\$14,400 to Aid Serbian Medical and Dental Students”, *The Red Cross bulletin*, Vol. 2, No. 14, April 1, 1918, 3; У. Остојић-Фејић, *Америчка хуманиитарна делатност*, 204.

за производњу вештачких удова и зубарска ординација са пет америчких зубара. Комисија је помагала изградњу кућа од ћерпича за избеглице без крова над главом, обезбеђивала шаторе за српске болнице на фронту и платно за прављење болничких кревета. Такође, купила је аутомобиле за транспорт одеће, хране и ћебади. Северансова комисија се вратила у САД крајем 1917, а отада је Комисију за Србију предводио само др Рајан.³⁰

Члан Северансове комисије велечасни Францис Јагер, католички свештеник словеначког порекла, вратио се у САД у децембру 1917. ради набавке пољопривредне опреме.³¹ Велечасни Јагер је заступао програм примене пољопривредних мера у околини Битоља са таквом речитошћу и жустрином, да га је Ратни савет АЦК одмах прихватио. Добио је чин мајора и постављен је на чело пољопривредне јединице са центром у селу Кремљани. Опрему је сачињавало 25 трактора са плуговима, велики број жетелица, сејачица, култиватора, лопата, мотика и 300 теретних кола.³²

Уласком САД у рат, АЦК се све више ослања и на средства из зајма Краљевине Србије.³³ У пројекат Пољопривредне јединице АЦК биле су укључене и српске власти, прецизније Министарство народне привреде, које је у новембру 1917. затражило од Стејт департмента опрему неопходну за обнову земље непосредно после ослобођења. Министар Велизар Јанковић је мислио да би то могао бити добар пут да се Србија упозна са америчким производима и тако направи основа за даљи развој трговине.³⁴ Крајем маја 1918, амерички агент Доц је обавестио Стејт департмент о доласку мајора Јагера са Пољопривредном јединицом на Крф и о његовом сусрету са српским министром народне привреде. Чланови јединице су посетили и италијанске пољопривредне постаје у месту Барбатто на Крфу и у Валони.³⁵ *Српске новине* су објавиле детаљне спискове пољопривредног инвентара, који су сачињавали оруђа (трактори, вршалице, дрљаче, жетелице, косачице, сејалице, ашови, мотике, секире и др.) и семе (јечам, овас, раж, куку-

³⁰ *The American Red Cross in Serbia, Annual Report – The American National Red Cross, 1917–1918*, 137–140.

³¹ Францис Јагер је рођен 1869. у Врхники, а гимназију је завршио у Љубљани. Емигрирао је 1887. године у Њујорк, а 1892. је заређен. Од 1913. године постао је професор пчеларства на Одсеку за пољопривреду Универзитета у Минеаполису. Као стручњак за пчеларство путовао је широм САД. Универзитет га је делегирао у комисију Америчког удружења Црвеног крста за Балкан. Добио је чин мајора и нашао се на челу пољопривредне мисије у селу Кремљани. Служио је као војни капелан католика у српској војсци. За своје заслуге одликован је орденом Св. Саве III реда. Glonar, Joža: Jager, Francis (1869–1941). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi245519/#slovenski-biografski-leksikon>, приступљено 5. марта 2019.

³² Ernest P. Bicknell, *With the Red Cross in Europe 1917–1922*, Washington, The American National Red Cross, 1938, 173.

³³ U. Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija*, 91–99.

³⁴ *Records of the Department of State 872.48/140*, H.Percival Dodge – R.Lansing, Corfu 15. 11. 1917.

³⁵ *FRUS, 1918, Supplement 2, Vol. 1, P. Dodge – R. Lansing, Corfu 29. May 1918*, 616–617.

руз, кромпир, пасуљ и др.), и индустријско-занатског инвентара (једна цела радионица за поправку трактора, 2 аутомобила марке *Ford*, 1 камион, 10 млинова, комплетне кројачке и обућарске радионице, полуге, жице, дизалице, игле, калемови итд.). Објављено је и да ће српска влада преузети обраду земље и остале привредне послове на битољској територији.³⁶ До септембра 1918. Јагер се вратио у САД, а од петочлане Пољопривредне јединице остала су два америчка стручњака.

До краја јуна 1918. године, АЦК је за рад у Србији из Ратног фонда добио 1.000.582,01, а за српске ратне заробљенике робу и одећу у вредности од 1.609.286,51 долара.³⁷ На предлог др Рајана, почетком августа 1918, АЦК је упутио Црвеном крсту Србије поклон, суму од 50.000 долара (данас око 900.000 долара). Овим чином је обележена четврта годишњица уласка Србије у рат и исказане су захвалност и поштовање Ратног савета према снази српског народа.³⁸

Доктор Рајан је смењен крајем октобра 1918, а Главни штаб Комисије Америчког удружења Црвеног крста за Србију, на челу са новим комесаром, пуковником Томасом Фарнамом, премештен је у Београд.³⁹ Канцеларије Америчког удружења Црвеног крста су се налазиле у Кнез Михаиловој улици број 6, а магацин у хотелу *Брисџол*. Залихе хране су складиштене у металном депоу који су подигли Аустријанци на доковима Саве. Чланови комисија АЦК за северну и јужну Србију су углавном регрутовани из организације у Италији. Томас Фарман је предводио 70 хуманитараца АЦК у северној Србији, а мајор Џ. П. Кери њих 24 у јужној Србији.

Такође крајем октобра 1918, образована је Балканска комисија АЦК с намером да централизује рад свих организација у балканским државама. Поред Комисија за Грчку и Србију у њен оквир су ушле и Комисија за Румунију и јединице у Албанији, Црној Гори, Босни и Херцеговини. На челу Балканске комисије се налазио пуковник Хенри Андерсон из Вирџиније, ветеран хуманитарног рада у Румунији. Комисија за Балкан је надзирала регрутацију особља, као и набавку и превоз залиха до различитих лука, а чим би се особље и роба искрцали на копно, прелазили би под контролу Комисије или Јединице на тој територији.⁴⁰

Америчко удружење Црвеног крста задржало је базу у Битољу, која је добила на значају, јер је обављала тешки задатак збрињавања бројних избеглица. Велике количине робе су послате у Скопље, где је установљена

³⁶ *Мисија из Америке*, изјаве г. Јагера, Српске новине, 12/25. мај 1918, бр. 54, 2; *Америка за српску привреду*, Српске новине, 15/28. мај 1918, бр. 57, 2.

³⁷ У данашњој вредности то би били износи од око 16.800.000 и око 27.000.000; *Annual report for the Year Ended June 30. 1918*, 164.

³⁸ „American Red Cross Gift of \$50,000 to Serbian Red Cross”, *The Red Cross bulletin*. Vol. 2, No. 33, 12 August 1918, 3.

³⁹ Томас Фарнам (Thomas Wells Farnam, 1877–1943), био је један од званичника Универзитета Јејл.

⁴⁰ *Annual report For the Year Ended June 30, 1919*, The American National Red Cross, Washington, 10 December 1919, 124.

друга база, за коју се претпостављало да ће лакше дистрибуирати помоћ ка централним деловима земље. Одељење за Западноевропске послове Стејт департмента је 9. новембра 1918. упутило помоћнику државног секретара Вилијаму Филипсу меморандум *Помоћ цивилном становништву Србије*. Наиме, српско посланство у Вашингтону је 1. новембра поставило питање помоћи Србији и изразило наду да ће српско становништво бити обезбеђено „материјалном подршком својих Савезника.” Затражено је да српски трговци добију право куповине и извоза из САД основних животних намирница, као и материјала неопходних за производњу. Међутим, америчко Министарство финансија није било спремно да одобри било какав, чак ни минималан додатни кредит Србији, док се не усклади јединствен став о врсти помоћи целој Европи и док се не утврди начин сарадње са Енглеском и Француском.⁴¹

Према првим извештајима Фарнамоуе Комисије за Србију, ситуација са храном у Београду и околини није била толико лоша колико се чинило у први мах. Међутим, и даље су биле неопходне намирнице и материјална помоћ за слабе и болесне. У јужној Србији ситуација је била знатно лошија, владала је оскудица у храни и одећи, па су чак и радници АЦК имали потешкоћа да подмире сопствене потребе. Велики проблем је представљао транспорт помоћи за Србију, који у неким областима једноставно није био могућ.⁴²

Почетком децембра, из Београда је Америчком удружењу Црвеног крста стигао хитан апел за хуманитарном интервенцијом, јер помоћ није стизала због проблема са копненим транспортом. Стога је тридесет тона помоћи послато бродом до Ријеке, па онда железницом у Београд, где је приспела 29. децембра 1918. Комесар АЦК за Италију је послао у Србију велике количине тканина, машина за шивање и возила. До краја јануара 1919. у Београд је допремљена толика количина робе и намирница да је било могуће да се прослеђује у унутрашњост земље.⁴³ Хомер Фолкс, специјални комесар АЦК за југоисточну Европу, затекао је Србију у децембру 1918. године као потпуно „паралисану земљу” у којој ништа није радило, школе и универзитет су били затворени, нису пословале банке, нису радиле ни фабрике ни рудници и нису постојала транспортна средства.⁴⁴

Главна сестра Комисије АЦК за Балкан, Хелен Скот Хеј, почетком 1919. је известила да је у северној Србији организовано девет болница са око педесет медицинских сестара. Најзахтевнији подухват било је оснивање болнице у Београду, са стотинак кревета. Током првих пар месеци те године, Америчко удружење Црвеног крста на југу Србије је дистрибуирало 680 тона разноврсних залиха становништву и болницама. Широм земље су ор-

⁴¹ *Records of the Department of State, 872.48/199, Relief for the civilian population of Serbia, Division of Western European Affairs – W. Phillips, Washington 9. 11. 1918.*

⁴² „Commission for Balkans”, *The Red Cross bulletin*. Vol. 3, No. 6, 3 February 1919, 10.

⁴³ *Annual report For the Year Ended June 30, 1919, 135.*

⁴⁴ Homer Folks, *The Human Costs of the War*, New York, 1920, 28.

ганизовани диспанзери, станице за дезинфекцију и пекаре.⁴⁵ У јуну 1919. године на чело Комисије за Србију постављен је пуковник Едгар Ерскин Хјум, који је имао великих успеха у спречавању избијања нове епидемије тифуса.⁴⁶ АЦК је вршио снабдевање Србије из два правца, један из Солуна, уз Вардарску долину, а други Дунавом до Смедерева, где се завршавала и камионска рута. Директна комуникација између Солуна и Београда се одвијала железницом. Мостови су поправљени, постављене су трачнице, али се поправка пруга одвијала врло споро. Саобраћајни инжењери из Америке су током три месеца учествовали у поправци српске железнице, али се после њиховог одласка посао одужио јер се обаљао „на источњачки начин, где се постављање две или три трачнице сматра добрим постигнућем за један дан.”⁴⁷

Извештаји који су стизали из Београда током маја 1919. сведочили су о успеху Комисије за Србију – АЦК је снабдевао војну и цивилне болнице, сиротиште, неколико дечијих институција, азил за психијатријске болеснике, дом инвалида и један број женских школа. Београдској сиротињи је подељено више од хиљаду тона одеће. АЦК је покренуо часове ручног рада, домаћинства и физичког васпитања, а у школама и обдаништима су заведени санитарни и дијететски режими.⁴⁸ Према званичним подацима АЦК, Србија је у рату изгубила око милион становника. Процењивало се да је епидемија тифуса однела животе око 150.000, а шпанска грозница 60.000 људи.⁴⁹ У јуну 1920. је одлучено да се укине Комисија АЦК за Србију, а до укидања свих европских комисија дошло је у јесен исте године. Послератна незаинтересованост америчке јавности за рад Америчког Црвеног крста и бројне критике финансијских трошкова, знатно су помогле челницима организације у одлуци да даље хуманитарне подухвате у Европи препусте Америчкој Администрацији за помоћ, предвођеној Хербертом Хувером (American Relief Administration).⁵⁰

Описи несрећног стања у Србији 1915. и 1916. године, живота под окупацијом и патњи цивилног становништва, који су у америчку јавност стизали из пера очевидаца, прилично су утицали на став америчког јавног

⁴⁵ „Important Results Attend Work of Americans in Serbia and Balkans Generally”, *The Red Cross bulletin*. Vol. 3, No. 22, 26 May 1919, 1.

⁴⁶ Едгар Ерскин Хјум (Edgar Erskine Hume, 1889–1952) је дипломирао медицину у Кентакију 1908. године, а докторирао на Универзитету Џонс Хопкинс 1913. године. Постдипломске студије је завршио на Универзитету у Минхену 1914. и Риму 1915. године. У Првом светском рату службовао је у Италији 1918–1919, па у Србији. У фебруару 1919. пуковник Хјум је постављен за главног медицинског официра за Србију са задатком да преузме кампању против тифуса. Кампања је била веома успешна, и епидемија је ограничена на 100 случајева. У јуну 1919. Хјум је именован за Комесара за Србију, при чему је преузео управљање над свим активностима Савезничке армије у Мађарској. После годину и по дана на Балкану, премештен је у САД. За своје заслуге награђен је Орденом Св. Саве; „Major Edgar Erskine Hume”, *Register of Kentucky State Historical Society*. Vol. 19, No. 56, May 1921, 48–53, <https://www.jstor.org/stable/23369552>; приступљено 16. 9. 2018.

⁴⁷ „The American Invasion of Serbia”, *The Red Cross bulletin*. Vol. 3, No. 28, July 7, 1919, 7.

⁴⁸ „Serbian Work in Full Swing”, *The Red Cross bulletin*. Vol. 3, No. 24, June 9, 1919, 3.

⁴⁹ *Annual report For the Year Ended June 30, 1919*, 136.

⁵⁰ J. Irwin, *Making the World Safe*, 164.

мњења о потреби финансирања хуманитарних активности разних добротворних организација, а посебно Црвеног крста. У гласилима АЦК и на јавним окупљањима често се говорило о херојској прошлости српског народа, његовој храбрости, издржљивости и жарком патриотизму. Крилатица *Serbia surrenders only to God* (*Србија се њредаје само Боју*) се често појављује у текстовима који су позивали на давање подршке ратним напорима Србије.⁵¹ У децембру 1916. године, на бостонском добротворном скупу за прикупљање средстава за подршку Савезника, америчка вајарка Ана Колман Лед је представила свој допринос аукцији – српску добротворну медаљу.⁵² На једној страни бронзане медаље пречника 24 милиметра налазила се фигура српске виле, око које је на рубу медаље био исписан мото *Serbia Surrenders Only to God*. Инспирирана српским народним песмама, уметница је одлучила да представи Србију као ратоборну вилу (Равијојлу) са круном цара Лазара на глави и крстоликим мачем у руци, јер се појављивала пред краљевићем Марком и другим јунацима, храбрећи их и подстичући на отпор турским освајачима.⁵³

Челници и добровољци Америчког удружења Црвеног крста настојали су да одрже континуитет хуманитарног рада у Србији од јесени 1914. па све до јуна 1920. године. У први мах, њихове активности су подразумевале пружање медицинске помоћи и снабдевање храном, одећом, лековима и другим потрепштинама. Међутим, од јесени 1917. године, АЦК се усмерава на опоравак пољопривреде, пројекат који би донео економску независност хиљадама избеглица. Америчко удружење Црвеног крста одиграло је велику улогу у санацији хуманитарне ситуације у ослобођеној Србији. Учествовало је у организацији транспорта, снабдевању становништва, збрињавању болесника и деце, контроли епидемија и организацији система здравствене заштите како на државном, тако и на локалном нивоу. Америчко удружење Црвеног крста дало је значајан допринос едукацији становништва Србије о хигијени, ширењу, лечењу и начинима превенције болести, као и у промовисању писмености и образовања. Делатност Комисија за Србију Америчког удружења Црвеног крста током и непосредно после Великог рата свакако је тема која завређује даље истраживање.

⁵¹ О храбрим делима и надљудској храбрости српског народа под слоганом *Serbia surrenders only to God* писали су и председник Ратног савета АЦК Хенри Дејвисон (Henry P. Davison, *op.cit.*, 258) и волонтерка АЦК, која је добила чин наредника у српској војсци, Рут Фарнам (Ruth Farnum, „Serbia Surrenders Only to God”, *The Red Cross Magazine*. Vol. 13 (1918), 52–53.

⁵² Ана Колман Лед (Anna Coleman Ladd, 1878–1939), америчка вајарка, позната је по својим бронзаним скулптурама. Крајем 1917. године, у Паризу је отворила Студио Америчког удружења Црвеног крста за портретне маске, у коме је правила козметичке маске – помагала за војнике којима су лица била деформисана услед повреда у рату. За своје заслуге одликована је Легијом части и Орденом Св. Саве; Anna Coleman Ladd fits soldiers for masks in her studio, <http://www.smithsonianmag.com/videos/category/history/about-face/?jwsourc=cl>

⁵³ „Serbian Medal at Boston Allied Relief Bazaar”, *The Numismatist*. Vol. 30, No. 2 (1917) 81; Špiro Vranješ, Serbian charity medal from the United States of America, https://www.europeana.eu/portal/record/2020601/contributions_19621.html. Europeana 1914–1918.

Медальон „Serbia surrenders only to God”, децембар 1916, аутор Ана Колман Лед

Амерички трактори у Србији, 1918/1919, American National Red Cross photograph collection (Library of Congress, <http://loc.gov/pictures/resource/anrc.03815/>)

Расподела помоћи АЦК у селу у Србији, око 1919, American National Red Cross photograph collection (Library of Congress, <https://lccn.loc.gov/2017669609>)

Амбулантна кола АЦК, American National Red Cross photograph collection (Library of Congress, <https://lccn.loc.gov/2017669094>)

Biljana Vučetić

„SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED
CROSS AND SERBIA (1916–1919)

S u m m a r y

The American Red Cross' newsletters and public charity events often talked about the heroic past of the Serbian people, its courage, endurance, and raging patriotism. Serbian battle cry "Serbia surrenders only to God" was often used in speeches that called for the support of Serbia's war efforts. Leaders and volunteers of the American Red Cross (ARC) tried to maintain the continuity of humanitarian work in Serbia from the autumn of 1914 until June 1920. Primarily, their activities included the medical assistance and the distribution of the food, clothing, medicines and other supplies. However, since the autumn of 1917, ARC is focusing on the recovery of agriculture, a plan that would bring economic independence to thousands of refugees. The American Red Cross played a major role in the reconstruction of post-war Serbia. Relief work, care of refugees, prevention of epidemics, child welfare work, and agricultural service were some of the ARC activities in Serbia since October 1918. The American Red Cross has made a significant contribution to the education of Serbia's population on hygiene, preventing diseases, as well as in the promotion of literacy and education. Activities of the American Red Cross Commissions for Relief of Serbia in the Great War is specifically a topic that deserves further attention.

Key words: American Red Cross, Commission for Relief of Serbia, USA, Serbia, WWI, humanitarian work